

A fraseodidáctica: un eido da fraseoloxía aplicada¹

Mª Isabel González Rey

Universidade de Santiago de Compostela

De tódalas ramas da fraseoloxía, a fraseodidáctica representa o eido máis salientable, debido ó feito de que tan só mediante a correa de transmisión do ensino se poden manter vivas as unidades fraseolóxicas entre os usuarios dunha lingua. Pero na práctica resulta ser un campo descoidado polos docentes de linguas maternas, non sendo así no caso das linguas estranxeiras. Estas foron pioneiras en recoñece-la importancia da idiomaticidade que transmiten as frases feitas, cheas de implícitos culturais e emocionais. Como mostra da súa posible aprendizaxe, proponse neste artigo unha unidade didáctica en torno ás expresións fixas compostas coa palabra *chover*, tomadas no senso literal e figurado, coa finalidade de presentar unhas pautas para a súa adquisición e uso activo.

From among all the branches of phraseology, phraseodidactics represents the most outstanding field due to the fact that phraseological units can only survive in language users through the transmission belt of teaching. Nonetheless, in practice it turns out to be an area neglected by mother tongue teachers, which is not the case for foreign language teachers. In fact, these were the first to admit the importance of the idiomacity that idioms, full of cultural and emotional implicits, can transmit. As a sample of how they could be learned, a didactic unit on fixed expressions with the word *chover*, considered in their literal as well as their figurative meaning, is proposed in this paper in order to present some keys for their acquisition and active use.

¹ Este traballo encádrase no proxecto de investigación PGIDT04PXIA26302PR, subvencionado pola Xunta de Galicia.

1. Introducción

A relación que imos defender neste traballo entre fraseoloxía e lingüística consiste en considerar ámbalas dúas nun plano de status disciplinar equivalente, é dicir, que tanto unha coma a outra posúen os mesmos elementos científicos de análise, aínda que teñan obxectos de estudo diferentes. A inclusión da fraseoloxía dentro do ámbito da lingüística é indiscutible, pero tendo en conta as características dos elementos que compoñen a primeira, tratados tradicionalmente por eidos diferentes como a lexicoloxía ou a estilística, é preciso acouta-lo seu campo de actuación, reivindicando un lugar propio que xa vén sendo defendido non só por moitos especialistas (fraseólogos e fraseógrafos) senón tamén por varios profesionais (tradutólogos e didactólogos). Para demostralo, imos analizar esta relación dende as súas posicións teóricas e prácticas, centrándonos logo nun eido particular: a fraseodidáctica.

2. A fraseoloxía como disciplina lingüística

A relevancia adquirida hoxe pola fraseoloxía dentro do marco das ciencias da linguaxe baséase en realidade na comprobación de que existe un fenómeno fraseolóxico nas linguas que nada ten de marxinal, como o indica G. Gross (1997: 202). Os resultados da lingüística computacional, aplicada neste caso ó francés, permitíronlle pór en dúbida a tan defendida regularidade das linguas ó comprobar que arredor de 200.000 nomes compostos non son libres e que hai uns 15.000 adxectivos e polo menos 30.000 verbos fixos. A súa conclusión é clara: trátase dun feito central das linguas, dunha realidade de primeira orde, e que resulta ser unha característica das linguas naturais. Este conxunto de elementos fixos réxense por unhas leis que os distinguen do resto dos elementos dunha lingua, en tódalas súas facetas. Así, en fonética, autores como A. V. Isačenko (xa en 1948) ou I. Fónagy (1982) atribúenlles unha entoación particular que racha coas regras xerais da pronuncia da lingua regrada; en morfoloxía e sintaxe, estúdanse dende o respecto á regularidade estrutural e á produtividade sintáctica (Gross, M. 1988; Gross, G. 1996) ata a súa falta de respecto (Chomsky 1965); en lexicoloxía, os compoñentes destas construcións feitas, con trazos de arcaicidade algunhas delas (Bally 1951, Guiraud 1973), padecen un proceso de “conxelación” tanto formal como semántica que permite falar de recursos de supervivencia da linguaxe fronte á vida e morte das palabras illadas; en semántica, chama a atención o senso non deducible das secuencias e a relación que sostén coa literalidade dos compoñentes (Weinrich 1969, Chafe 1968); na pragmática, a ligazón das situacións socialmente estereotipadas (saúdos, invitacións, despedidas, etc.) (Coulmas 1981, Strässler 1982) ou afectivamente relaxadas (alegrías, anoxos, desprezos, aldraxes, etc.) coas expresións feitas subliña o contraste entre o discurso repetido, obxecto de estudo da fraseoloxía xeral, e o discurso libre, obxecto de estudo da lingüística xeral. Por outra banda, a fraseoloxía posúe tódolos elementos dun sistema lingüístico dado: a sinonimia e antonimia (García-Page 1998), a polisemia e homonimia, a hiperonimia e hiponimia (Penadés 2000) e mailas variacións dos sintagmas. Neste sentido, as palabras de M. Kótova resumen e apoian a nosa posición:

A partir das obras de V. D. Arcanguelski considérase probada a existencia do nivel fraseolóxico da lingua ó lado dos niveis fonético, morfolóxico, léxico e

sintáctico porque o nivel fraseolóxico ten tódalas características dun sistema: sinonimia, polisemia e variación das locucións fraseolóxicas (Kótova 1998: 251).

Por todo isto cremos que a fraseoloxía merece un tratamento como disciplina que supere os límites que lle foron impostos ata agora.

2.1. A fraseoloxía xeral, terminolóxica e específica

Reunindo os criterios defendidos polos fraseólogos a través da historia da fraseoloxía², vemos que existen tantos campos de estudo coma os que aparecen na propia lingüística. De todos eles, podemos fixa-las seguintes definicións.

Enténdese a *fraseoloxía* como o estudo científico da combinatoria fixa das linguas, cun material clasificado como heteroxéneo (expresións idiomáticas, frases feitas, fórmulas rutineiras, colocacións, refráns e outras paremias) pero cunhas características comúns (pluriverbalidade, fixación dos compoñentes, idiomaticidade e, a miúdo, iconicidade da secuencia fixada, repetición no discurso e institucionalidade, é dicir, recoñecemento pola comunidade de falantes) que nos permiten consensuar un termo único para tódolos seus elementos: as *unidades fraseolóxicas*. Esta disciplina abarca varias áreas de estudo, de acordo coa concepción que temos da lingua como conxunto dotado de dous sistemas lingüísticos, e segundo dous enfoques de análise:

- un sistema xeral, utilizado por toda a comunidade de falantes, que dá lugar á **fraseoloxía xeral**;
- un sistema terminolóxico, empregado por colectividades restrinxidas a campos de especialidade, que conforma a **fraseoloxía terminolóxica**;
- un enfoque sincrónico levado a cabo pola **fraseoloxía sincrónica**, dedicado á descrición dun estado da combinatoria fixa dunha lingua nun lugar determinado, cun estudo teórico (**fraseoloxía teórica**) que leva a capta-la natureza xeral do feito fraseolóxico, aplicando logo os resultados a eidos máis concretos (**fraseoloxía aplicada**);
- un enfoque diacrónico levado a cabo pola **fraseoloxía diacrónica**, cunha liña de investigación encargada de recuperar ou preserva-lo patrimonio fraseolóxico a través do tempo por medio de estudos descritivos, históricos e comparados (**fraseoloxía específica**).

A fraseoloxía, así entendida e definida, pódese logo organizar conforme dous puntos de vista: o punto de vista interno que permite distinguir parcelas de estudo, de índole teórica e descritiva, que atendan ás diversas facetas da combinatoria fixa, sexa na súa produción sonora, sexa nas súas unidades constitutivas (fonética e fonoloxía, morfoloxía e sintaxe, semántica e pragmática, lexicoloxía e lexicografía); o punto de vista externo que, a partir das relacións existentes entre combinatoria fixa e civilización, historia, política, institucións, etc. promove o estudo da fraseoloxía en función do seu uso, sexa polo

² Para acceder a unha historia da investigación en fraseoloxía, véxase Ruiz Gurillo (1997) e Corpas Pastor (2003).

individuo, sexa polo grupo social, dando lugar a ramas como a **psicofraseoloxía**, a **neurofraseoloxía**, a **sociofraseoloxía** ou a **antropoloxía fraseolóxica**, chamada tamén **etnofraseoloxía**.

Pero á parte da dimensión lingüística da fraseoloxía, da súa importancia central dentro do sistema xeral da lingua, sexa cal for, existen outros aspectos dignos de mención, como é o valor sociocultural que conteñen a maioría das unidades fraseolóxicas, por seren representantes da idiosincrasia dunha cultura, dunha sociedade, dun modo común de ve-la realidade que nos rodea. A idiomaticidade dunha lingua pasa por todo ese pouso “propio” que a distingue das demais, a pesar de emparentarse con moitas outras, de aí o interese que desperta este campo na lingüística aplicada: a glosodidáctica, a tradutoloxía, a lingüística computacional ou a lingüística clínica.

2.2. A fraseoloxía teórica e aplicada

Do mesmo xeito que a lingüística aplicada ten eidos que lle dan entidade fronte á lingüística teórica, a **fraseoloxía aplicada** tamén ten os seus con respecto á **fraseoloxía teórica**. As aplicacións das que ou nas que se sustentan as teorías resultan se-las mesmas nos dous campos. Cada unha delas ocúpase das **unidades fraseolóxicas** dende a problemática que suscitan ó seu sector de usuarios: a súa aprendizaxe, por parte dos que estudan linguas estranxeiras; a súa tradución por parte de estudantes e profesionais; o seu tratamento, por parte da lingüística de corpus; a súa incidencia nas patoloxías da linguaxe.

Dende a didáctica das linguas estranxeiras percíbese a dificultade de aprender a expresarse como un nativo, porque polo xeral se evita ensinar esa parte idiomática que caracteriza unha lingua. Ensínase o que é estándar no uso dunha lingua, e así nunca se consegue ese nivel de nativo precisamente porque o nativo fala “idiomaticamente” a súa lingua e o aprendiz fálaa “artificialmente”. Por iso, necesítase descubrir novos métodos de ensino das linguas que teñan en conta a súa dimensión fraseolóxica, e diso debe ocuparse a **fraseodidáctica**.

Dende a tradución, tamén é evidente a dificultade que teñen tanto o profesional como o estudante en atopar equivalencias lingüísticas para expresións cun concepto que ó mellor non existe na lingua termo. Certas linguas, sobre todo as minoritarias, requiren para o seu vocabulario técnico dunha terminoloxía con equivalentes noutras linguas de maior difusión, o que implanta a necesidade de crear ferramentas de consulta rápida e fiables. Desta cuestión ten que trata-la **fraseotradutoloxía**.

Dende a lingüística aplicada a campos profesionais que utilizan a linguaxe para a captación de clientes (como a edición de libros e revistas, a prensa, a publicidade, o mundo das cancións, do cine, etc.), bótase man da fraseoloxía para a elaboración de títulos, *slogans*, letras etc.), apelando ó carácter coñecido da expresión tanto cando a empregan tal e como é coma cando a manipulan, xa que logo o xogo consiste en atopa-la unidade de orixe. Os equipos de lingüistas que colaboran nos departamentos de concepción dun produto de masas nas empresas necesitan de fondos fraseolóxicos dispoñibles e documentados para facer un uso profesional exitoso. Propoñemos que diso se ocupe a **fraseoedición**.

Dende a lingüística clínica, importa tamén o estudo do impacto que ten a fraseoloxía nas patoloxías da linguaxe, posto que xa se sabe que en casos de lesión cerebral (afasia, perda da memoria nos maiores) o falante, aínda que teña esquecida a maior parte do seu vocabulario, é capaz de recuperar da súa memoria secuencias fixas (refrás, frases feitas, ata insultos), mentres que en casos de deficiencias mentais conxénitas (p.ex. autismo, síndrome de Down) ou adquiridas, a linguaxe figurada (expresións idiomáticas metafóricas) non é sempre accesible ó entendemento do falante, ó que entón se lle teñen que dirixir enunciados literais. Estas cuestións situáanse no polo oposto ó estudo do logro da competencia fraseolóxica por parte da fraseodidáctica, xa que se centra en aspectos que teñen que ver coa supervivencia desta competencia no cerebro en condicións especiais, e mesmo coa evitación de tal competencia en casos precisos para unha mellor calidade de vida. Todas elas deben ser estudadas, polo tanto, pola **fraseoloxía clínica**.

Como conclusión a esta primeira achega á fraseoloxía, resumímo-la nosa proposta neste cadro sintético:

DISCIPLINA	DIVISIONS	OBXECTO	ENFOQUE	ÁMBITO	PUNTO DE VISTA	EIDOS
FRASEOLOXÍA	XERAL	UNIDADES FRASEOLÓXICAS	SINCRÓNICO	TEÓRICO	INTERNO	Fonético-Fonolóxico Morfosintáctico Léxico-Semántico Pragmático
					EXTERNO	Psicofraseoloxía Neurofraseoloxía Sociofraseoloxía Antropoloxía fraseolóxica/ Etnofraseoloxía
	APLICADO			INTERNO	Fraseodidáctica Fraseotradutoloxía	
				EXTERNO	Fraseoedición Fraseoloxía clínica	
	DIACRÓNICO			Descritivo Histórico Comparado		

Imos agora desenvolver un eido particular da fraseoloxía aplicada, a saber: a fraseodidáctica, coa finalidade de estuda-lo seu propio campo de actuación.

3. A fraseodidáctica

Na didáctica das linguas distínguense varios enfoques no ensino dunha mesma lingua: como lingua materna (LM), lingua segunda (LS) ou como lingua estranxeira (LE). Dentro de cada un deles vólvense formular dous obxectivos de uso posibles para os discentes: xeral (OUX) ou específico (OUS). Dentro da achega comunicativa, a didáctica das linguas establece catro competencias que acadar: a comprensión e produción oral e maila comprensión e produción escrita. Agora ben, o enfoque dado á lingua que se aprende impón as súas propias competencias. A LM prioriza a competencia escrita, a LS a escrita e a falada e a LE a falada. Por outra banda, o nivel de uso (xeral ou específico) tamén condiciona abondo as destrezas que desenvolver. O factor común a estes enfoques, obxectivos e competencias é a ausencia da fraseoloxía en cada un deles, polo menos cun espazo propio que así o manifeste, á vista da análise da situación actual.

3.1. Espazo da fraseoloxía na didáctica das linguas

A fraseoloxía ocupa moi pouco espazo no ensino das linguas, sexan maternas, segundas ou estranxeiras. De feito, estas últimas foron as primeiras en mostrar algún interese por ela, e con lóxica xa que é dende a percepción da descodificación que se percibe a dificultade das expresións feitas. Ademais, o inglés foi o idioma no que se ocuparon de elaborar material didáctico dende o primeiro terzo do século XX para introduci-lo que se deu en chamar *idioms* non só para o ensino da propia lingua como estranxeira³ senón tamén para as demais. Neste senso cabe destaca-la aparición de traballos de investigación realizados en inglés para a explotación das unidades fraseolóxicas do español (Zwerling 1981) e duns manuais de didáctica para as do francés (Geneviève 1984 e 1987) onde están listadas expresións gráficas organizadas por temas coa súa tradución ó inglés, ilustradas algunhas con debuxos irónicos que xuntan o senso literal e figurado, e que rematan cunha serie curta de exercicios. Doutra parte, os títulos das dúas obras xa delatan a crítica do autor con respecto á ausencia da didáctica dos fraseoloxismos dunha lingua que se imparte como estranxeira: *Merde! The Real French You Were Never Taught at School* e *Merde encore! More of the Real French You Were Never Taught in School*.

Noutras linguas a preocupación pola didáctica da fraseoloxía tamén pasa por especialistas nativos que a enfocan como lingua estranxeira, tanto no que respecta a materiais pedagóxicos coma a investigación. Así, para o francés, o lingüista R. Galisson (1984) elabora un caderno de exercicios para o ensino do francés como lingua estranxeira, mentres que J. P. Colson (1992) presenta a defensa deste eido acompañada dunha proposta didáctica no artigo “Ébauche d'une didactique des expressions idiomatiques en langue étrangère”. O mesmo pasa no español. Por outro lado, empeza a

³ Esta é a introdución que figura na obra de A. J. Worall, *English Idioms for foreign students*, publicada por Longman en 1932 :

Too many students learn “book-English”; too few learn to use the current phrases which are common in our daily speech [...] the sources from which the student may draw phrases in common use, frequently colloquial in character, are extremely limited. [...] the foreign student who wishes to speak English fluently will need to have them at his fingers’ ends (Worall 1971).

proliferar un material de tipo pedagóxico a finais do século XX e principios do XXI: Mª J. Beltrán e E. Yañez Tortosa publican en 1996 *Modismos en su salsa*; I. Penadés Martínez faino tamén en 1999 cunha obra mixta (ensaio e exercicios ó final da obra), *La enseñanza de las unidades fraseológicas*; L. Ruiz Gurillo publica no 2002 o caderno *Ejercicios de fraseología*, tendo todas estas obras a mesma referencia común, a de seren publicadas en Arco/Libros, editorial dedicada ó español como lingua estranxeira. Por outra banda, a investigación tamén contribúe a darlle impulso á fraseodidáctica do español, iso si, como lingua estranxeira: M^a del M. Forment Fernández, en 1998, dedícalle o artigo “La didáctica de la fraseología ayer y hoy: del aprendizaje memorístico al agrupamiento en los repertorios de funciones comunicativas”; M. del Pozo Diez en 1999 presenta “Dime cómo hablas y te diré si te comprendo: de la importancia de la enseñanza de expresiones coloquiales, modismos, argot...”; na mesma ocasión R. Vázquez Fernández e I. Bueso Fernández falan de “¿Cómo, cuándo y dónde enseñar las expresiones fijas? Práctica en el aula”; L. Ruiz Gurillo, no 2000 tamén, propón “Un enfoque didáctico de la fraseología española para extranjeros”.

Pero quizais onde máis se note o pulo dado a este eido, sempre dende a perspectiva da lingua estranxeira, é na rede informática. No caso do francés, por exemplo, moitas páxinas web presentan métodos en liña (p.ex. www.bonjourdefrance.com) ou ben programas de universidades estranxeiras, como os ‘Cursos Libres’ (Cours Libres) do Departamento de Francés da Universidade de Linköping (Suecia), con inclusión de exercicios fraseolóxicos. Ocorre o mesmo co español, idioma no que se encontran páxinas de editoriais que propoñen recursos ós profesores (p.ex. edicións SM na súa web www.profes.net ofrece xogar coa linguaxe deformando frases feitas), outras que incorporan o ensino de ditos e refráns dende a impartición do español en cursos en liña (p.ex. os desenvolvidos polo Grupo Camille España da Universidad Politécnica de Valencia: www.upv.es/camille), ou ben que se ofrecen como centros de estudo do español con venda de cursos *online* (AulaDiez español *online*, S.L.L.: <http://www.auladiez.com>), integrando exercicios interactivos e autocorrectivos sobre modismos e frases feitas relacionadas coas partes do corpo.

Agora ben, a fraseoloxía na didáctica da lingua materna (e non digamos na segunda) é practicamente inexistente, salvo en países pioneiros na investigación fraseolóxica, como no caso de Rusia, onde se imparte dende os anos 70 como disciplina especial sobre todo no nivel universitario (Kótova 1998: 251). Anos despois, en 1985, sumouse Francia para incorporala tamén na universidade (Universidade de Rennes 2) pero cunha achega teórica, como é o caso hoxe en España en moitas universidades (entre elas a de Santiago) en numerosos programas de doutoramento. Esta implantación polo nivel superior do ensino ten varias razóns. A primeira de todas reside no feito de que a comunidade de lingüistas considera as frases feitas como producións sen orixinalidade e propias da fala popular, polo tanto sen dereito de espazo nun lugar dedicado á arte de aprender a escribir correctamente e con estilo en etapas temperás da escolaridade. A segunda ten que ver coa falta de preparación dos docentes e de recursos pedagóxicos para afrontar-lo desafío de ensinar esa parte esencial da lingua. A terceira é que na universidade o impulso nace da investigación do fenómeno fraseolóxico. Queda claro que onde se debe potencia-lo esforzo é precisamente onde hai un baleiro total de apoio á didáctica da fraseoloxía nas

linguas maternas, é dicir, nos niveis de primaria e secundaria. Neste senso, a experiencia levada a cabo en Galicia da man de Carme López Taboada e María do Rosario Soto Arias coa súa obra *Así falan os galegos. Fraseoloxía da lingua galega* (1995), así coma o libro de texto *Do falar e do escribir*, de Carme López Taboada (1995), representan todo un exemplo a seguir. Pero non cabe dúbida de que o primeiro paso que debemos dar para mellora-las estratexias de aprendizaxe das unidades fraseolóxicas empeza pola propia convicción de que se trata dun aspecto lingüístico e cultural digno de ensinar na propia lingua materna.

3.2. Valores diferenciais das unidades fraseolóxicas

Fronte a valoracións tradicionais de lingüistas ou usuarios que consideran as expresións feitas sen orixinalidade, manidas e polo tanto sen interese para seren estudadas, defendemos aquí valores que lles conceden vantaxes como unidades léxicas.

Dende o punto de vista lingüístico, a fixación dos elementos dunha secuencia fraseolóxica favorece a conservación do léxico nesa lingua. A duración das palabras, como elemento material, ou ben a da súa carga semántica, pasan normalmente por tódolos estadios vitais de calquera elemento orgánico: nacemento, evolución e desaparición. Polo tanto, a “conxelación” das estruturas permite rescata-los termos dunha morte segura mediante a lexicalización. Isto explica moitas veces a presenza de voces arcaicas en expresións fixas. Por exemplo, a expresión *ni crece ni agollece*⁴ considérase unha frase arcaica por conte-lo termo “agollece”, sen uso na lingua actual. Podemos asegurar, pois, que as unidades fraseolóxicas representan un “valor de refuxio”, en termos de conservación, para o fondo léxico dunha lingua.

Por outra banda, as expresións feitas existentes compoñen esquemas fraseolóxicos dos que xorden novas secuencias, que poden ser variantes, variacións ou innovacións con respecto ás primeiras. As variantes e variacións resultan de adaptacións a realidades diferentes no espazo e no tempo, ou ben son froito da manipulación, típica no mundo da edición (titulares, *slogans*, chistes), e de neoloxismos, como o demostra o mundo da terminoloxía complexa para a designación de novos avances científicos e tecnolóxicos. Son, daquela, unha fonte de creatividade léxica cun valor denominativo de estados e procesos nacentes, en termos de rendibilidade, que favorece o enriquecemento do fondo léxico dunha lingua.

Á parte do valor lingüístico dos compoñentes e das construcións fixas, tamén importa a carga cultural que posúen. Moitos modismos, ditos e refráns aluden a costumes pasados e feitos históricos. Sirvan de exemplos as explicacións que van acompañando estas expresións:

HACER BUENAS MIGAS: Alúdese ás migas que guisaban antano os pastores, esmiuzando o pan, e fritíndoo despois de poñelo a remollo en aceite, auga e allos. A frase non se refire

⁴ Voz viva alusiva ó que non prospera nin retrocede. Díciase en poboacións de Salamanca, como Sequeros e o seu partido, en vilas segovianas e outros puntos do partido xudicial de Sepúlveda e tamén en Medina del Campo (ALONSO, P. (2004): “Frasas bien hechas” en *El Semanal* 18/01/2004).

a confeccionar ben este prato, senón a comelo xuntos e en paz, polo que hoxe en día significa levarse ben con alguén⁵.

JESUS, MARÍA, JOSÉ: Na antigüidade chamábase ó espirro “pequena morte”, ó crer que nese momento a alma deixa o corpo. En Grecia díciase *Que Zeus te garde* e en Roma *Save*. Gregorio I estableceu no século VI o costume de dicir *Deus te bendiga* ó espirrar. Desa fórmula deriva a actual e dicimos *Xesús* se se fai unha vez, *María* cando se repite e *Xosé* na terceira volta⁶.

Con esta pequena mostra queda claro que cada expresión ten unha biografía rica en historia, que esixe moita preparación e investigación, xa que o tempo leva a esquecer moitas delas. Por conseguinte, ese labor de rescate, tan merecedor de admiración para quen o leva a cabo, atribúe ás expresións feitas un valor cultural e social importantes, en termos de patrimonio, que lles outorga unha dimensión calidoscópica onde o pasado se xunta co presente.

Ademais deses valores, moitas expresións, sobre todo as paremiolóxicas, conteñen apreciacións que para algúns son verdades máis ben relativas e para outros estimacións persoais e mesmo prexuízos. Eliximos para ilustralo os refráns galegos en torno ó concepto de chover, distinguindo enunciados de tipo:

- asertivo: *Cando chove e fai sol, alegre está o pastor.*
- negativo: *En marzo non debe chove-la mexada dun rato.*
- imperativo: *Cando chove e fai sol, colle o caracol. Se chove en febreiro, bota as pipas ó quinteiro; Se chove polo San Pedro, queima a roza cedo.*
- desiderativo: *En maio que chova ata entullarse o carro.*
- ata contradictorio: *Se chove como venta, aínda o inverno entra/Se non chove nin venta, o inverno entra.*

Entre as estimacións, hai varias posicións:

- de prognóstico (neutro): *Se chove o día de Santo Antonio de Xaneiro, pipas ó fumeiro, e se está claro pipas ó canteiro. Se o domingo chove á misa, toda a semana de risa. Se ó saí-lo sol o ceo está rubio, chover.*
- optimista: *Cando a col está devanada, chove decontado; Pascuas molladas, boas xornadas.*
- pesimista: *Cando chove por San Xorxe, de cen cereixas quedan catorce.*
Se chove o día da Asunción, nin cereixas nin feixóns.
Se o día de San Xurxo chove, de cen cereixas quedan nove.

⁵ Cf. ALBÉNIZ, I. (2004): “Usted pregunta” en *El Semanal* 07/03/2004.

⁶ Cf. ROMERO, F. (2004): “Dudas razonables” en *El Semanal* 11/01/2004.

Os prexuízos están tamén presentes cando se compara implicitamente o chover co xénero humano: *A muller que non ten home, ata na cama lle chove. Sábado a chover é coma o borracho a beber.*

Todos estes exemplos dan boa fe do valor apreciativo das unidades fixas, dende o polo positivo ata o negativo, dende o carácter de verdade absoluta ata a máis relativa, variando conforme as conveniencias dos locutores.

Pero ó final deste percorrido polos valores está o valor afectivo de moitas das expresións que dan saída ós sentimentos, dende os máis agachados ata os máis esaxerados. Para exemplificar este aspecto, o concepto de “morrer” exprésase con tantos recursos estilísticos coma sentimentos que acompañan esta circunstancia cando se trata de da-la noticia:

- o eufemismo: *deixou de vivir*;
- o disfemismo: *deixou de respirar*;
- a litote: *xa non está*;
- a hipérbole: *morreu coma un can*; etc.

Estas figuras retóricas permiten canalizar socialmente a interacción, axustando as expresións e os comportamentos ás situacións. O interese destas construcións é, por unha banda, o seu grao de lexicalización, xa que son tipificadas para usalas en situacións tamén estereotipadas que presupoñen uns actos de fala preestablecidos, como os saídos, as despedidas, as invitacións, etc. Deste xeito quedan dispoñibles no fondo do léxico activo do locutor que bota man delas, elixindo a que mellor se axusta, polo rexistro, á situación que está a vivir. Por outro lado, e só cando o permiten os parámetros discursivos, sérvelle para dar saída ós seus sentimentos, perfectamente recoñecibles detrás da forma retórica da expresión: a ironía, a dor, o desprezo, etc. Este aspecto expresivo das secuencias fixas mostra o valor afectivo que conteñen, e que lles atribúe un poder de adhesión forte, xa que implicitamente, coma na retórica máis clásica, o uso da estilística solicita do interlocutor o seu asentimento ó discurso que oe.

En definitiva, as unidades fraseolóxicas, polo seu valor lingüístico, sociocultural, apreciativo e afectivo, representan uns elementos dignos de ter en conta na didáctica das linguas, polo que a súa incorporación ó material pedagóxico tan só depende agora dunha posta en práctica que exemplificamos a continuación mediante a presentación dunha unidade didáctica sobre os fraseoloxismos compostos co termo *chover* para a súa aprendizaxe en galego como lingua materna.

4. Tratamento didáctico dos fraseoloxismos compostos con *chover*

Cada tipo de unidade fraseolóxica impón obxectivos diferentes en relación co enfoque que se lle dá ó ensino da lingua. Na lingua materna non se ensinan no marco escolar nin as expresións figuradas ou metafóricas (*mete-lo zoco*) nin os refráns (*Por San Xoán, a sardiña xa unta o pan*) por seren considerados propios da fala popular. Pola contra, admítense as colocacións como estruturas que favorecen a aprendizaxe do rexistro culto (*denunciar a alguén*, máis culto ca dicir *meter a alguén na xustiza*), do bo estilo literario

(*ó caer da folla*, polo ‘outono’) ou mesmo da corrección lingüística nas linguaxes específicas (*boia-lo aparello*, ‘frotalo aparello na auga’). Con todo, no enfoque da lingua estranxeira, as tres clases si que se dan como mostras do seu dinamismo en tódolos rexistros, tanto na escrita coma na fala. Ademais inclúense as fórmulas rutineiras (*Bos días, Ata loguiño, ¡Vaiche na misa!*) como actos de fala en determinadas situacións da vida cotiá que precisan ser dominadas.

Agora ben, esta división, derivada da investigación en didáctica das linguas, non quere dicir que o alumno teña necesariamente que axustarse a ela, desenvolvendo estratexias diferentes de aprendizaxe en cada caso.

4.1. Criterios de aprendizaxe e procedementos de fixación

Tendo en conta a maneira de achegarse o alumno á lingua que lle ensinamos, sexa materna, segunda ou estranxeira, debemos entender que se enfronta a ela sempre da mesma maneira, vendo, en calquera dos casos, palabras illadas que ten que ligar dun xeito correcto, aplicando regras gramaticais determinadas, para conseguir dicir algo con sentido. Isto vese xeralmente pola súa “inxenua” definición da lingua como conxunto de palabras, por enriba das regras morfolóxicas ou sintácticas. De feito, preocúpalle saber qué quere dicir tal ou cal palabra dentro dunha frase que non entende, máis que preguntar polas marcas morfolóxicas ou estruturas sintácticas. Está claro que para el prevalece o semantismo léxico, é dicir, aquel termo que ten sentido de por si. Dito doutra maneira, o sentido está nas palabras.

Esta simple constatación pode ter moita repercusión para o estudo das unidades fraseolóxicas, non só porque as combinacións fixas funcionan coma as palabras sinxelas na lingua senón porque moitas son portadoras de sentido global “resumido”, condensado, que non corresponde a cada un dos compoñentes, polo que se lle pode atribuír un sentido nocional ou conceptual reducido fácil de aprender e de reter na memoria. Poñemos como exemplos de ‘intensidade na acción’ (= MOITO) estas dúas expresións galegas: *chover ás cuncas*, *chorar ás cuncas*, nas que a acción de chover ou de chorar se expresa cunha imaxe pouco transparente dende o sentido literal, pero máis fácil de reter pola súa definición común (‘chover/chorar moito’).

Canto ó modo de proceder para a adquisición e logo disposición activa das unidades fraseolóxicas no fondo léxico dos alumnos, optamos por un método de traballo que vai en contra do que vén dado noutras linguas (libros, dicionarios, léxicos, manuais, cadernos de exercicios, etc.), pero que permite, como veremos, unha maior implicación e motivación do alumnado.

4.2. Aplicación didáctica

Para ilustra-la riqueza idiomática do campo fraseolóxico a partir do emprego dun termo concreto (*chover* neste caso) en secuencias fixas, procederemos en 2 tempos: recolleita de expresións e organización criterial.

O profesor fixa o obxectivo: acadar cada un dos alumnos a maior cantidade posible de expresións fixas que conteñan a palabra *chover*. A nivel individual, e sen ningún tipo de restrición lingüística, cada alumno deberá apunta-las que xa sabe, as que vai atopando en

dicionarios e outros léxicos que se lle recomendarán, e as que lle proporcionará o seu contorno, poñendo un prazo razoable para realizar este primeiro paso (uns 15 días). En segundo lugar, formaranse grupos de traballo e encomendaráselle-lo labor de poñer en común tódalas expresións recollidas de xeito organizado seguindo 3 criterios: temático, estrutural e alfabético.

O temático aplicarase creando 2 grupos de expresións: o primeiro debe conte-lo senso literal de *chover*, e o segundo un senso figurado conforme as connotacións creadas polas diferentes situacións. Dentro de cada grupo iranse diferenciando os graos semánticos. O campo literal estruturarase en: 1) empezar a chover; 2) chover pouco; 3) chover moito; 4) outros modos de chover. O campo figurado compoñerase de xeito gradual dos modos de expresar: 1) o optimismo; 2) a oportunidade; 3) a abundancia; 4) a sorpresa; 5) a realidade; 6) a indiferenza; 7) a paciencia; 8) a inxenuidade; 9) a ingratidade; 10) a falsidade; 11) a miseria; 12) a teimosía; 13) a discusión; 14) o tempo que pasou.

O estrutural permite organizar internamente cada grupo e subgrupo repartindo as unidades fraseolóxicas en sintagmas e enunciados. Os sintagmas dividiranse en: nominal, verbal, adverbial, etc.; mentres que os enunciados serán idiomáticos ou ben paremiolóxicos.

O alfabético, ó final, permitirá ordenar cada un dos grupos anteriores.

Este traballo pódese completar cunha terceira parte dedicada a recoller e organizar tódalas expresións en torno ó concepto de *chover*, pero sen que apareza este termo.

Todo este labor levarase a cabo nunha clase dun xeito tamén organizado contando con:

- a participación de todos na procura dos datos;
- o reparto da organización do conxunto das expresións por grupos de alumnos;
- a exposición oral dos resultados de cada grupo;
- a posta en común nun diario de traballo para o seu depósito na biblioteca da aula ou do centro.

Despois desta etapa de recompilación e adquisición pasiva, xa que non hai que esquecelo lado recompilatorio dos fraseoloxismos como un feito disperso na lingua, o paso seguinte consiste en acadar-la competencia fraseolóxica activa, que require á súa vez outro proceso de implantación no fondo léxico do alumno. Este proceso, que non imos desenvolver aquí por falta de espazo, conta tamén con dúas partes: unha guiada, mediante exercicios estruturais de localización das unidades fraseolóxicas en textos, a súa reconstrución en frases que as presenten de xeito incompleto (exercicios con ocios) ou desordenado (alterando a orde das palabras ou ben relacionando con frechas as partes separadas en listas), a súa relación co senso exacto que lle corresponde (con exercicios de elección múltiple), etc. A segunda parte xa sería máis libre cun uso progresivo da reformulación das expresións en contextos, primeiro dados polo profesor ou autor dun manual de exercicios, e finalmente creados polos mesmos alumnos.

4.3. Presentación do corpus⁷

I) O campo literal de CHOVER

1) Empezar a chover:

Sintagmas (verbal)

+ grupo preposicional: *dar en chover; estar a piques de chover; romper a chover; soltarse a chover; ter trazas de chover; vir a chover; zarrarse a chover.*

2) Chover pouco:

Sintagmas (verbal)

+ substantivo:

chover catro gotas/pingas/pingueiras.

+ adxectivo:

chover amoderado; chover miudiño.

3) Chover moito:

Sintagmas (verbal)

+ substantivo:

chover auga: a caldeiros, a cuncas, a Deus dar, a fío. chover chuzos; chover endoiro; chover fartura; chover lanzas de auga; chover lenda.

chove-lo mar: chovido, chovido coma se a envorcaran.

chove-lo seu; chover raios e centellas; chover raís de trens; chover sete choveres.

+ adxectivo:

chover recio.

+ grupo preposicional:

chover a: arroiatar, baldes, botar, boullón/bullón, bullina, cachón, caldeiradas, caldeiros, callón, canadas/canados, cántaros, ceo aberto, chapuzos, chorras/chorros, chover, chuzos, cimbraceos, cuncas, Deus auga, Deus dala, Deus dar, Deus dar auga, Deus dar augas, fío, golfarón, máis e mellor, máis non poder, mangallo, manta, mares, montóns, picaretas, pichos, pingadas, pote/potes, reo /arreo, regos, retortoiro, todo meter, trebón, tropel, valer, varrer, xarros/xerras/xerros.

chover ás: concadas, cuncas, mantas.

chover de: ballón, bollina.

chover con toda; chover en tromba.

+ proposición subordinada: *chover como Deus a dá.*

⁷ O corpus que se emprega aquí foi proporcionado polo Centro Ramón Piñeiro para Investigación en Humanidades.

chover coma quen: a dá, a envorca, a envorca cun xerro, a tira a caldeiros, a tira cun caldeiro, tira auga cun caldeiro.

chover coma se: a botaran cun cesto, e envorcaran, romperan as nubes.

chover que: anuce, arrufía, Deus a bota.

chover se: Deus dá auga, Deus ten auga.

Enunciado idiomático: *Chover moito chove*

¡Como chove!

¡Deixa que chova ata que beban os cans dereitos!

¡Que maneira de chover!

O que chove é ouro.

Se chovera aceite.

Se chovera diñeiro.

Se chovera ouro.

4) Outros: modos de chover e orixe da choiva.

Sintagma (verbal)

+ grupo preposicional: *chover con vento; chover de cifra, de ciobra, de ventisca; chover do leste, do nordés, do norte.*

II) Os campos figurados da palabra CHOVER:

1) Expresión do optimismo:

Enunciados paremiolóxicos:

Morra o conto e chovan fanecas.

Nunca chove como trona.

Nunca choveu que non escampara.

2) Expresión da oportunidade:

Sintagma (verbal):

chover do ceo; vir coma chovido do ceo.

Sintagma (adverbial):

coma chovido (do ceo).

3) Expresión da abundancia:

Sintagma (verbal):

chover cartos a oito; chover encargos a alguén; chover paus.

4) Expresión da sorpresa:

Enunciado idiomático:

¡Manda chover e chove!

¡Manda chover (na Habana)!

¡Seica vai chover!

5) Expresión do realismo:

Sintagma (verbal):

saber de que lado chove.

Enunciado idiomático:

As cousas non choven do ceo.

Como agora chove.

Por poder, poden chover chourizos, pero non choven.

- 6) Expresión da indiferenza:
- Sintagma (verbal): *chover sobre mollado; escoitar coma quen oe chover; face-lo mesmo caso a alguén que se chovese miudiño/que se estivese chovendo/que se un oe chover.*
 - Sintagma (adverbial): *coma quen oe/ve chover; coma se chovera; como se sentira chover.*
 - Enunciados idiomáticos: *A este chóvelle.
¡Por min, que chova!
Por un lado me venta, por outro me chove.
¡Xa pode chover!*
- 7) Expresión da paciencia/resignación, da calma:
- Sintagma (verbal): *deixar que chova e que vaia sol.*
 - Enunciado idiomático: *Ás veces mexan por un, e hai que dicir que chove.
Non ábra-lo paraugas antes de que chova.
¡Non te mudes que chove!
Nunca chove a gusto de todos.*
 - Enunciado paremiolóxico: *Neboeira na terra, treboada no mar, ou ben chover ou ben nevar.
Cando Deus quixere con tódolos ventos ha de chovere.*
- 8) Expresión da inxenuidade /da insensatez:
- Sintagma (verbal): *choverlle a alguén; choverlle na purga; choverlle na tella/no tellado; esperar que chovan boliños do ceo.*
 - Enunciado idiomático: *¡María, que chove!
Escoita que chove.*
- 9) Expresión da ingratidade/da inutilidade:
- Sintagma (verbal): *agradecer ó ceo a auga cando chove; botar auga ós pitos cando chove; chover no/sobre mollado.*
- 10) Expresión da falsidade/da incredulidade:
- Sintagma (verbal): *ser verdade como choven albardas.*
 - Sintagma (adxectivo): *tan certo coma chover albardas.*
 - Enunciado idiomático: *Cando chovan pesetas.
A tarde en que chovan papas.*
- 11) Expresión da miseria:
- Sintagma (verbal): *chover na casa do pobre; choverlle no presebe ó faco; non ter un en que Deus lle chova.*
 - Enunciado idiomático: *Pró pobre sempre é noite e sempre chove.
Este mundo é un bandallo e chove nel coma fóra.*
- 12) Expresión da teimosía/da insistencia:

- Enunciado idiomático: *¡Chova que neve!*
Enunciado paremiolóxico: *Que chova que neve, quen ten sede, bebe.*
- 13) Expresión da discusión/da expulsión:
Sintagma (verbal): *chover no taller.*
Enunciado idiomático: *¡Vai mirar/ver se chove (en)!*
- 14) Expresión do tempo que pasou.
Enunciado idiomático: *Xa choveu (dende daquela/ desde iso).*

III) Os campos conceptuais de CHOVER, sen o termo:

1) Con algún termo relacionado coa chuvia:

Sintagma (verbal): *botala (= a auga) con xerro; botarse a auga (encima); caer auga/goteiras/unhas gotas; caer auga a baldes/caldeirados/cántaros/cuncas/chovia/chuzo(s)/Deus dar/regos/xerros /coma quen a tira cun balde/cun caldeiro/a envorca; chega-la auga ás marcas vellas; cae-lo ceo; caer un trobón; caer unha zarapilda/unha zarracina de auga; caer choviscadas; descarga-las nubes; desfacerse as nubes en auga; estar cerrado en augas; esta-lo ceo a suar; meterse o día /o tempo en auga; pegar a descargar; quedar de auga natural; rompelas nubes; vir unha xarisqueira; virse o ceo/mundo abaixo.*

2) Sen ningún termo relacionado coa chuvia:

Sintagma (verbal): *casa-lo demo unha filla e darlle o voto con auga; facer bo tempo para as miñocas; mexa-los paxaros; pinga-la tella; recolle-la roupa.*

Enunciado idiomático: *Casa a filla do gobernador.
¡Deus a mande!
¡Deus a bota!*

Enunciado paremiolóxico: *Deus a mande mollada, que enxoita non fai nada.
Nubes rubias ó sol nado, peregrino vés mollado.*

5. Conclusión

Por unha banda, a defensa da fraseoloxía como unha disciplina científica dotada dun obxectivo de estudo e dunha metodoloxía propia lévanos a presentar aquí un dos seus

eidos máis importantes para a aplicación dos seus principios teóricos, a saber, a fraseodidáctica. Por outra banda, desenvolver ese eido representa un desafío que debe asumir non só o profesor de lingua para formar alumnos lingüística, cultural e socioloxicamente competentes senón tamén os conceptores de recursos pedagóxicos coa creación dun material diversificado, primeiro para a recolleita das expresións, como son os dicionarios ou léxicos monolingües e plurilingües, e logo para a súa exercitación con manuais e cadernos de exercicios. Como iso non existe aínda no mercado educativo, aquí tentamos ofrecer-la maneira de confeccionar na aula, entre todos, uns recursos que cubrirían as necesidades de xuntar todo o material fraseolóxico para practicar con el ata conseguir facer un uso activo das unidades fraseolóxicas.

6. Bibliografía

- BALLY, C. (1951): *Traité de Stylistique française* I. Librairie Georg & Cie / Librairie Klincksieck, Genève / Paris.
- BELTRÁN TORTOSA, M. J. e YAÑEZ, E. (1996): *Modismos en su salsa*. Arco/Libros, Madrid.
- CHAFE, W. (1968): "Idiomaticity as an anomaly in the Chomskyan paradigm" en *Foundations of Language* 4/1,1968,109-127.
- CHOMSKY, N. (1965): *Aspects of the Theory of Syntax*. The Massachusetts Institute of Technology, Cambridge.
- COLSON, J. P. (1992): "Ébauche d'une didactique des expressions idiomatiques en langue étrangère" en *Terminologie & Traduction* 2-3,1992,165-179.
- CORPAS PASTOR, G. (2003): *Diez años de investigación en fraseología: análisis sintáctico-semánticos, contrastivos y traductológicos*. Lingüística Iberoamericana, Madrid.
- COULMAS, F. (1981): *Conversational Routine. Explorations in prepatterned speech and standardized communication situations*. Mouton, The Hague.
- FÓNAGY, I. (1982): *Situation et signification*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam.
- FORMENT FERNÁNDEZ, M. M. (1998), "La didáctica de la fraseología ayer y hoy: del aprendizaje memorístico al agrupamiento en los repertorios de funciones comunicativas" en www.ucm.es/info/especulo.
- GALISSON, R. (1984): *Les expressions imagées*. Cle International - coll. Pratique des Langues Etrangères, Paris.
- GARCÍA-PAGE SÁNCHEZ, M. (1998): *Expresión fija y sinonimia* en WOTJAK, G. (ed.): *Estudios de fraseología y fraseografía del español actual*. Iberoamericana, Madrid, 83-95.
- GENEVÈVE, E. (1984): *Merde! The real French you were never taught at school*. Atheneum - Macmillan Publishing Company, New York.
- (1987): *Merde encore! More of the Real French you were never taught in school*. Atheneum - Macmillan Publishing Company, New York.
- GROSS, G. (1996): *Les expressions figées en français (noms composés et autres locutions)*. Ophrys, Paris.

- (1997): “Du bon usage de la notion de Locution” en MARTINS-BALTAR, M. (éd.): *La locution, entre langue et usages*. ENS Editions, Fontenay Saint-Cloud, 201-223.
- GROSS, M. (1988): “Les limites de la phrase figée” en *Langages* 90,1988,7-22.
- GUIRAUD, P. (1973): *Les Locutions françaises*. Presses Universitaires de France, Paris.
- ISAČENKO, A. V. (1948): “Morphologie, syntaxe et phraséologie” en *Cahiers Ferdinand de Saussure* 7,1948,17-32.
- KÓTOVA, M. (1998): “As achegas rusas ós estudos fraseolóxicos” en FERRO RUIBAL, X. (coord.): *Actas do I Coloquio galego de fraseoloxía*. Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades - Xunta de Galicia, 247-256.
- PENADÉS MARTÍNEZ, I. (1999): *La enseñanza de las unidades fraseológicas*. Arco/Libros, Madrid.
- (2000): *La hiponimia en las unidades fraseológicas*. Servicio de Publicaciones *Documentos de investigación Lingüística* 4, Universidad de Cádiz
- POZO DÍEZ, M. del (1999): “Dime cómo hablas y te diré si te comprendo: de la importancia de la enseñanza de expresiones coloquiales, modismos, argot...” en *Español como lengua extranjera: enfoque comunicativo y gramática*. Universidad de Santiago de Compostela - Instituto de Idiomas, Santiago de Compostela.
- RUIZ GURILLO, L. (1997): “Aspectos de fraseología teórica española” en *Cuadernos de Filología Anejo* XXIV, Universitat de València.
- (2000): “Un enfoque didáctico de la fraseología española para extranjeros” en www.ucm.es/info/especulo.
- (2002): *Ejercicios de fraseología*. Arco/Libros, Madrid.
- STRÄSSLER, J. (1982): *Idioms in English. A Pragmatic Analysis*. Gunter Narr Verlag, Tübingen.
- LÓPEZ TABOADA, C. (1995): *Do falar e do escribir*. Fontel, A Coruña.
- LÓPEZ TABOADA, C. e SOTO ARIAS, M. do R. (1995): *Así falan os galegos. Fraseoloxía da lingua galega. Aplicación didáctica*. Galinova, A Coruña.
- WEINRICH, U. (1969): “Problems in the Analysis of Idioms” en PUHREL, J. (ed.): *Substance and Structure of Language*. UCLA Press, Berkeley, 23-81.
- WORRALL, A. J. (1971[1932]): *English idioms for foreign students*. Longman, London.
- VÁZQUEZ FERNÁNDEZ, R. e BUESO FERNÁNDEZ, I. (1999): “¿Cómo, cuándo y dónde enseñar las expresiones fijas? Práctica en el aula” en *Español como lengua extranjera: enfoque comunicativo y gramática*. Universidade de Santiago de Compostela - Instituto de Idiomas, Santiago de Compostela.
- ZWERLING SUGANO, M. (1981): “The Idiom in Spanish Language Teaching” en *The Modern Language Journal* 65/1,1981,59-66.